Echte welvaart! Maar wat is echte welvaart?

Rutger Claassen

Onder de titel ‘De valse beloften van economische groei’ heeft Paul de Beer in het vorige nummer van Waterstof de aftrap gegeven voor een discussie over het verband tussen economische groei en welzijn/geluk, en in het verlengde daarvan de vraag gesteld naar de noodzaak en wenselijkheid van economische groei. In een poging deze discussie een vruchtbaar vervolg te geven, zal ik in deze bijdrage op enkele punten uit zijn betoog commentaar geven. Ik groepeer mijn opmerkingen rond De Beer’s drie punten: diagnose van welvaartsverlies, oorzaken van groeiverslaving en oplossingen.

1. De diagnose.
Volgens de Beer zijn er vier redenen waarom economische groei geen echte welvaart oplevert. De eerste is de uitputting van natuurlijke hulpbronnen en aantasting van het milieu. De tweede reden is absolute schaarste, zoals schaarste aan ruimte en tijd. Naarmate de economie groeit, groeit ook de ruimtedruk en tijdsdruk. We kunnen steeds grotere huizen en meer wegen bouwen en steeds meer activiteiten in een dag proppen. Maar is dat nou echte welvaart? De derde reden is sociale schaarste: er vindt een verspillende competitie plaats om statusgoederen, zoals topfuncties in het bedrijfsleven en prestigieuze opleidingsplaatsen (de vierde reden, de schaduwzijden van teveel keuzevrijheid, laat ik hier in het vervolg buiten beschouwing).

Voor al deze redenen geldt dat het van het grootste belang is helder te krijgen waarom genoemde fenomenen nu eigenlijk afbreuk doen aan onze welvaart. Des te meer is dat van belang omdat in het gangbare politieke debat vaak zelfs de verkeerde en contraproductieve argumenten naar voren worden geschoven. We kunnen grofweg drie argumenten onderscheiden. Neem het voorbeeld van de aantasting van natuur en milieu. Ten eerste kunnen wij er ons zorgen om maken vanwege de intrinsieke waarde van de natuur. Een wereld zonder vrije natuur, zonder habitat voor allerlei mogelijke planten en dieren, is simpelweg een slechtere wereld. Dit is voor de ecologische beweging een sterk argument, maar spreekt anderen wellicht minder aan. Op zichzelf tast een verminderde intrinsieke waarde

van de natuur onze welvaart niet aan (behalve voor diegenen die dat als onderdeel van hun welvaart beschouwen). Een tweede argument zou kunnen zijn de economische waarde van natuur en milieu. Vanuit dit perspectief is vooral de uitputting van hulpbronnen een probleem, omdat zij op termijn de mogelijkheid van nieuwe economische groei bedreigt. Als er vandaag een nieuwe energiebron zou zijn die net zo effectief is als olie, zouden wij om de oprakende olie verder geen seconde meer treuren. Een derde argument is de welzijnswaarde van natuur en milieu. Deze ligt als het ware tussen intrinsieke en economische waarde in. Denk bijvoorbeeld aan milieuvervuiling die gezondheidsproblemen veroorzaakt zoals fijnstofdeeltjes in de atmosfeer of vervuild oppervlaktewater. We treuren niet om de lucht of het water omwille van lucht of water zelf, ook niet omwille van het economisch verlies (zieke werknemers zijn immers niet productief), maar om het effect op iets anders ? in dit geval onze gezondheid. De welzijnswaarde is dus functioneel, maar niet in economisch opzicht. Economische waarde is de waarde voor het economisch systeem, welzijnswaarde de waarde voor de mens zelf.

Dezelfde argumenten vinden we ook terug in de discussie over absolute schaarste, zoals aan ruimte en tijd. Ook hier kunnen we treuren om de intrinsieke waarde van ruimte en tijd; dat prachtige landschap dat wordt volgebouwd, een ontspannen manier van leven die verdwijnt als gevolg van het jachtige moderne leven. Ook hier is er soms een economische waarde in het gedrang. Gebrek aan ruimte voor nieuwe wegen hindert de mobiliteit en daarmee ook economische groei; gestresste werknemers annex moeders/vaders raken burnt-out en zijn dan niet meer productief. En ook hier is er een welzijnswaarde ? een reden waarom tijds- en ruimteschaarste de kwaliteit van ons leven verminderen. Bijvoorbeeld omdat zij onze gezondheid belemmeren, of ons sociale functioneren of simpelweg omdat we ons minder prettig voelen. En ook bij sociale schaarste (concurrentie om statusgoederen en topfuncties), kunnen we inzetten op een verlies aan intrinsieke waarde (de sociale strijd is zinloos), economische waarde (de strijd kan hele bedrijfstakken naar de afgrond brengen) en welzijnsverlies (het vraagt meer van ons dan we normaal gesproken zouden willen investeren).

De politieke discussie over economische groei en welvaart zou moeten gaan over wat ik in al deze voorbeelden de welzijnswaarde heb genoemd. Dat is helaas lang niet altijd het geval. Het is vaak gemakkelijker om te vervallen in een moralistisch discours en het verlies aan intrinsieke waarde op hoge toon te veroordelen, of juist toevlucht te zoeken in een economisch discours en te laten zien dat ook voor de economie zélf het welvaartsverlies nadelig uitpakt. Als we echter de discussie een stap verder willen helpen, moeten we kunnen aangeven waarom de uitputting van

natuur en milieu, onze ruimte en tijd en onszelf eigenlijk een probleem is, onafhankelijk van arbitraire en nostalgische ideeën over intrinsieke waarde van die zaken (die alleen een slechte naam geven aan deze discussie) en economische argumenten waarmee we onszelf aan de tegenstander uitleveren (want dan is er alleen nog een probleem als er een economisch probleem is). En dat betekent dat we op zoek moeten naar een definitie van welzijn, ‘echte’ of ‘andere’ welvaart. Het is vaak nog niet zo makkelijk aan te geven waarom bovenstaande zaken een probleem vormen, als we niet een beroep willen doen op moralistische of economische argumenten. De verborgen claim dat deze fenomenen schadelijk zijn (of op zijn minst niet bijdragen aan) onze welvaart is ? behalve als we een direct verband met gezondheid kunnen aantonen ? vaak hoogst problematisch. Wat we nodig hebben om dergelijke claims vaste grond onder de voeten te geven, is een welvaartsconcept.

De eerste methode die zich daarvoor aandient is de weg van het empirisch geluksonderzoek, dat immers aantoont dat welvaart en economische groei boven een bepaald inkomen (ongeveer 15.000-17.000 dollar per jaar) niet meer gecorreleerd zijn. Als meer economische groei niet gelukkiger maakt, kan datzelfde onderzoek ons dan niet vertellen wat wel? Is ‘echte welvaart’ niet simpelweg het subjectief welbevinden van de ondervraagden van geluksenquêtes? Deze weg lijkt mij een doodlopende. Subjectief welbevinden kan gebaseerd zijn op ‘onechte’ of maatschappelijk problematische wensen (zoals de wens van een obesitaslijder duizenden calorieën te veel in te nemen) de wensen van verschillende individuen kunnen onderling tegengesteld en bovendien instabiel zijn (veranderen in de tijd); en bovendien is vanwege bovengenoemde absolute en sociale schaarste ons subjectief welbevinden deels afhankelijk van onze relatieve posities ten opzichte van anderen. Voor een welvaartsconcept dat boven individuen uitstijgt, is het echter onmogelijk om hen allemaal in hun relatieve positie tevreden te stellen. Welk welvaartsconcept we ook ontwikkelen, er zullen altijd partijen ontevreden (subjectief minder welvarend) zijn!

We ontkomen dan ook niet aan een normatieve theorie, aan een eigen poging te interpreteren wat mensen ‘echt’ welvarend maakt. Daarover is een rijke traditie aan politieke en ethische theorievorming, met soms vergaande voorstellen (echte welvaart ? een communistische heilstaat, leven in agrarische coöperaties of een islamitische theocratie). De al enige tijd populaire benadering in politieke filosofie en welvaartseconomie, de capabilities-benadering van Amartya Sen en Martha Nussbaum, is zuiniger dan de meeste van deze voorstellen: het gaat er niet om mensen gelukkig of welvarend te maken maar om de voorwaarden te creëren

waaronder zij zelf hun invulling van ‘het goede leven’ kunnen nastreven. Deze voorwaarden worden afgeleid van een visie op de menselijke natuur en gegoten in termen van capabilities (handelingsmogelijkheden), zoals de mogelijkheid voldoende huisvesting en voedsel te hebben, de mogelijkheid in goede gezondheid te leven, de mogelijkheid een eigen bepaling aan het leven te geven, de mogelijkheid zich in sociale interacties met anderen te engageren en zelfs de mogelijkheid ‘om te lachen, spelen en van recreatieve activiteiten te genieten’. De UNDP heeft deze capabilities gedachte geoperationaliseerd in een Human Development Index waarmee het basiswelzijn van verschillende landen kan worden gemeten en vergeleken. Gemiddeld inkomen, levensverwachting, analfabetisme en opleidingsniveau zijn de parameters in deze index. Het zou de moeite waard zijn deze benadering ook op ontwikkelde landen toe te spitsen. Genoemde parameters voldoen dan niet meer: voor landen die al een hoge levensverwachting, alfabetiseringsgraad, inkomen en opleidingsniveau kennen is het streven naar ‘echte welvaart’ complexer dan ooit tevoren.

2. De oorzaken van onze groeiverslaving.

De Beer zoekt deze oorzaken vooral in de illusie dat een persoonlijke stijging van inkomen ons meer geluk oplevert, terwijl deze wordt geloochenstraft door de inspanning van anderen. Hier concentreert hij zich dus op de processen waarin absolute en sociale schaarste ontstaat. Zijn conclusie is dat er sprake is van individueel rationeel gedrag dat echter ‘voor de samenleving als geheel verspilde energie’ is. Toch lijkt het mij dat er goede redenen zijn waarom wij zo aan economische groei hechten, die uitstijgen boven het feit dat het gedrag individueel rationeel is in de strijd om een bepaalde positie te bereiken.

Allereerst levert economische groei welvaart op en welvaart is op zichzelf aangenaam en comfortabel - ook als door gewenning of jaloezie vanwege het grotere bezit van peers de grootste lol eraf is. Preciezer, alle bovengenoemde argumenten voor welvaartsverlies hebben tegelijkertijd ook positieve spin-offs: de concurrentie om ruimte bijvoorbeeld is weliswaar niet op te lossen gegeven de absolute beperkingen aan het aanbod van ruimte, maar zij is ook niet zinloos aangezien zij geresulteerd heeft in huizen waarvan een gemiddelde negentiende-eeuwer alleen maar kon dromen. Hetzelfde geldt voor de concurrentie om statusgoederen en topfuncties (voorbeelden van sociale schaarste). Ook deze concurrentie levert iets op: in dit geval meer goederen en meer productiviteit. De concurrentie tussen Boeing en Airbus, Lennon en McCartney, China en India levert geavanceerdere vliegtuigen, mooiere popsongs en goedkopere kleding. Als we, op grond van een alternatief welvaartsconcept, tot de conclusie komen dat er nadelen

zijn aan deze concurrentie, dan moeten we nog altijd aantonen dat deze groter zijn dan de voordelen. Het is in ieder geval niet zo dat dat niets oplevert (een ‘nulsomspel’ is). Het levert wel degelijk wat op. De vraag is echter hoe we dat wat het oplevert waarderen ten opzichte van wat het ons ‘kost’.

Een tweede reden om aan onze welvaart te hechten ligt niet zozeer in het extra inkomen dat ons gelukkig kan maken, maar dat waarmee we inkomen verwerven (ons werk) en dat waaraan we het uitgeven (consumptie). Specifieker: het feit dat werk en consumptie ons een identiteit verschaffen en daarmee een mogelijkheid om door anderen erkend te worden in onze identiteit. Welvaartscreatie in enge zin (zoveel mogelijk economisch produceren en consumeren) verschaft ons een manier om te laten zien wie wij als individu willen zijn. Het is dus helemaal niet irrationeel voor individuen om zoveel mogelijk welvaart na te streven, want terwijl ze dat doen geven ze vorm en uitdrukking aan hun eigen persoonlijkheid en het veroveren en bevestigen van hun plaats in allerlei sociale contexten (onder collega’s, familie, vrienden, etc.). Ze construeren iets op om trots op te zijn. Zelfs als ze in de relatieve concurrentie ten onder gaan ? en de belofte van welvaartsstijging aan hun neus voorbij gaat ? blijft hun inspanning van waarde voor deze doeleinden. Wellicht kan dit ook verklaren waarom de geluksonderzoeken constateren dat het geluk boven een bepaald jaarinkomen constant blijft bij een verdere stijging van het inkomen. Als genoemde fenomenen werkelijk onze welvaart bij een hoger inkomen zouden aantasten, zouden we eerder een daling verwachten maar die treedt niet op. Blijkbaar is de rat race om sociaal en absoluut schaarse goederen ook weer niet zó schadelijk en misschien is zij zelfs nodig om op elk hoger niveau van inkomen het geluk op datzelfde niveau te kunnen handhaven. Ook al leidt het spel van sociale competitie op zichzelf niet tot meer geluk, als we eraan verslaafd zijn is het nodig het spel te blijven spelen, al was het maar om niet in het gat van de verveling te vallen...

Het is dan ook niet vanwege de vermeende irrationaliteit of zinloosheid van de rat race dat we het belang van economische groei zouden moeten relativeren, maar vanwege de nadelige gevolgen die dat kan hebben. We hoeven niet te treuren om het verlies van natuurlijk leefmilieu en natuurlijke hulpbronnen vanwege hun intrinsieke waarde, maar kunnen om redenen van geostrategische stabiliteit (olie), klimaatverandering (ontbossing) en veiligheid/gezondheid (erosie, vervuiling, etc.) inzien dat het milieu beschermd moet worden. We hoeven niet de welvaartsvermindering te betreuren van drukke tweeverdienende ouders met prestigieuze (of juist slechtbetalende) banen; maar kunnen simpelweg aan de kaak stellen dat daardoor vele kinderen maar half worden opgevoed. We hoeven niet te

betreuren dat onze consumptiemaatschappij verslaafd is aan nutteloze gadgets waarmee we indruk proberen te maken op onze omgeving, maar kunnen ons richten op de verminderde bereidheid belastingen te betalen en de daarmee samengaande verschraling van publieke voorzieningen. We hoeven geen verband aan te tonen tussen grootschalige suburbane koopparadijzen en een neurotisch gevoel van overweldigende keuzevrijheid dat aan onze welvaart knaagt; we kunnen toe met het welvaartseffect op ouderen, gehandicapten, studenten en andere autolozen, die de voor hen broodnodige kleine winkeltjes in hun beurt hebben zien verdwijnen als gevolg van de concurrentie.

3. Oplossingen.

De Beer stelt terecht dat er twee oplossingsrichtingen zijn: een collectieve aanpak en een omweg via eigen individuele verantwoordelijkheid en culturele verandering. De eerste strategie is in feite die van het aanbrengen van institutionele veranderingen. De Beer merkt daarover op dat dit ‘haast onvermijdelijk inhoudt dat individuele keuzemogelijkheden worden beperkt’. Ik denk dat hij deze oplossingsrichting en daarmee zijn eigen betoog tekort doet: een collectief ontmoedigingsbeleid van economische groei hoeft helemaal niet onze individuele keuzemogelijkheden te beperken. Natuurlijk heeft institutionele verandering een effect op die keuzemogelijkheden - bepaalde opties worden voor individuen kostbaarder en andere voordeliger - maar dat is de essentie van bijna elk beleid. Het huidige beleid is in dat opzicht ook bepaald niet neutraal. Zijn stringentere eisen aan reclame-uitingen, hogere BTW op producten die schadelijk zijn voor gezondheid of milieu, het invoeren van een 4-daagse werkweek en het zwaarder belasten van topinkomens beperkend voor de individuele keuzevrijheid? Niet meer of minder dan hoge prijzen voor het openbaar vervoer, lage belasting op kerosine en gebrekkig geregelde en gefinancierde kinderopvang. Mijn stelling is dus dat dit de ‘way to go’ is. Een project over echte welvaart moet concrete regels, maatregelen, initiatieven en organisatievormen voorstellen (let op: niet perse regels, maatregelen etc. van overheidswege) die de welvaartsnadelen opheffen die in een eerdere fase op grond van een alternatief welvaartsconcept geïdentificeerd zijn.

De tweede optie is veel lastiger en één van de lange adem, zoals De Beer zelf ook opmerkt. Maar in een bepaald opzicht hoeven we ons daar niet druk om te maken: omdat het namelijk geen zin heeft om ons er druk over te maken. Behalve door verandering van instituties (de eerste strategie) zijn grootschalige culturele transformaties ? eigenlijk de tijdgeest - immers niet te sturen of te beinvloeden. Wat resteert in deze categorie is hoogstens een poging de definities van wat status verleent te veranderen. De identiteit en status verlenende functies van onze

groeiactiviteiten (betaald werk en consumptie) zullen we moeten proberen te relativeren en diezelfde functies van andere activiteiten zullen we moeten proberen te stimuleren. Ten opzichte van het huidig beleid zou het echter al een hele koerswijziging betekenen om alleen het eerste te doen: niet meer te streven naar volledige arbeidsparticipatie van mannen en vrouwen; niet meer op te roepen tot telkens meer consumptieve bestedingen ? om de economie maar uit het slop te halen; niet meer de manager te verheffen boven de vrijwilliger en de ICT-er boven de onderwijzer en verpleegkundige. Hoe verander je statusdefinities? Indirect zoals gezegd door de eerste strategie van institutionele verandering. Direct eigenlijk alleen door het aanwakkeren van publieke en politieke discussie en door wat zo mooi ‘management by speech’ is gaan heten. Door te beprijzen en aanprijzen; door het stellen van voorbeelden; door inspiratie over te brengen. Resultaat is nooit gegarandeerd (de tijdgeest is hardnekkig), maar daarom is het nog niet minder belangrijk. In een mediasamenleving wegen symbolische handelingen zwaar.

Tenslotte: misschien nog wel de belangrijkste opgave in deze categorie is het veranderen van de status van deze discussie zelf. Boven discussies over ‘welvaart versus welzijn’ heeft altijd het verwijt van elitarisme gehangen: van een postmaterialistische elite die op grond van het eigen waardepatroon de gewone arbeider zijn levensvreugde (auto, sigaretten, nieuwe elektronische apparaten) afhandig wil maken. Een elite bovendien die het eigen leefpatroon (druk, druk, druk) veralgemeniseert en op grond daarvan de uit nood geboren zorg voor baan en eigen bestaan van de rest diskwalificeert. Zoals bovenstaande voorbeelden hopelijk duidelijk hebben gemaakt, is dit echt een onzinnig verwijt. De strijd om sociaal en absoluut schaarse goederen heeft allang de grote middenklasse en delen van de onderklasse bereikt en daarmee ook allerlei negatieve gevolgen daarvan (milieuproblemen, gebrek aan tijd, verslechterde publieke diensten). Zij raken iedereen in min of meer gelijke mate. Is het bovendien niet juist elitair om te zeggen dat de onderklasse alleen materiele goederen kan waarderen? Wie leeft er op de plaatsen waar het milieu het slechtst is; wie heeft de meeste moeite zijn weg te vinden in het woud aan keuzemogelijkheden; bij wie komen de gevolgen van verwaarloosde publieke diensten (politie, gezondheidszorg, volkshuisvesting, openbaar vervoer) het hardst aan? Nee, het is eerder ‘de elite’ (maar wellicht een ander deel daarvan!) die sterk inzet op de positieve waarde van economische groei en de rest van de samenleving die daar het meest onder te lijden heeft.

Als dat klopt, is dat een reden te meer om de discussie niet tot Waterland te beperken, maar ook tussen Waterland en een breder publiek te laten plaatsvinden. ‘Echte welvaart’ moet (terug) op de politieke agenda!

Rutger Claassen werkt als filosoof aan de Universiteit van Utrecht en is dit semester verbonden aan de universiteit van Ann Arbor, Michigan. Hij is de auteur van Het eeuwig tekort. Een filosofie van de schaarste ***(Ambo, 2004).***